

Christoph Blume XVII sajandi teise poole kirjakeele uuendajana

LIINA PÄRISMAA

Artiklis käsitletakse XVII sajandi keskpaiga põhjaeesti vaimuliku autori ja tõlkija Christoph Blume (5. VIII 1625 Leipzig – 18. II 1669 Hageri) panust eesti kirjakeele arendamisse. Tema teoste keelekasutust analüüsides jälgitakse, kas ja kuivõrd ta järgis tollaseid kirjakeele tavasid ja eelkäijate eeskjuu. Blume oli päritolult sakslane, ent tema teostest on leitud tolle ajajärgu tekstide keelekasutusest erinevaid jooni (vt Lill 1988; Park 2014; Pärismaa 2016). Seetõttu keskendutakse siinses artiklis mõnele iseloomulikule morfosüntaktilisele nähtusele, mille juures võiks eeldada Blume keelevalikute erinemist tollasest saksaeeskujulisest kirjakeele traditsioonist ja millele pöörati tähelepanu varasemates Piibli tõlkimisega seotud keelevaidlustes (vt Piibli-konverentsid 2003; Eesti keelemõte 2023): eitustarinditele, tuleviku väljendamisega, määrava artikli kasutamisele ning kaassõnade ja käändevormide vahekorrale kohatähenduse väljendamisel. Nende ilmekate ja arutelu pakkunud keelenähtuste vaatlus võiks anda teavet Blume keelevalikute tausta kohta ning ühtlasi iseloomustada tema panust eesti kirjakeele arendamisse.

Eesti vanema kirjakeele arenguloos on oluliseks peetud XVII sajandi lõpukümneid (vt Kilgi 2012; Viht, Habicht 2022), mil seoses Piibli tõlkimisega algas esimene laiem keelearutelu, mille käigus rahvapärastati ja kaasajastati põhjaeesti kirjakeelt (Ross 2022: 719). Kirjakeele reformi eelse aja tekstide keelekasutus oli saksapärase, kuna see oli kujunenud peamiselt saksakeelsete vaimulike tekstide tõlgete kaudu (Metslang 2017: 284). Siiski on juba põhjaeesti kirjakeele reformi eelisel ajal, sealhulgas Blume teostes, märgata rahvapärast sõna- ja vormikasutust ning teadlikku saksa keele eeskujust loobumist. Näiteks esinevad Blume tekstides rahvalikud sõnad *haabjas* 'paat' ja *kära pidama* 'nõu pidama', lõunaeeetiline *koju* 'vaimolend', tõlkimata on jäetud saksa keele määrav artikkel (*der, die, das*), vähendatud võõrtähtede *c, q, y, z* ja *x* kasutust (Habicht 2001: 37; Lill 1988: 10, 97; Ross 2023: 447). Siinses artiklis vaadatakse, kas ja kuivõrd väljendas Blume varasema ajaga võrreldes rahvapärasemalt eespool nimetatud keelenähtusi: eitust, tulevik, määrav artikkel, kaassõnad, käändevormid.

Artikli esimeses osas tutvustatakse Blume elu ja loomingut, teises osas kirjeldatakse uurimismeetodit ja materjali valiku põhimõtteid. Seejärel tehakse sissevaade eituse ja tuleviku väljendamisega, saksa keele määrava artikli tõlkimisse ning kaassõnade ja käändevormide vahekorra kohatähenduses. Need iseloomulikud keelelised nähtused pakuvad teavet Blume keelevalikute, nende uuenduslikkuse ja ajas muutumise kohta.

1. Christoph Blume ja tema teosed

Christoph Blume alustas kooliteed Leipzigi ning sealse Tooma kooli (Thomaschule) koorist pärinesid tema esimesed kokkupuuted muusikaga (Tering 1988: 106). Täiskasvanuna oli ta mõnda aega Hamburgi muusikakapelli liige (Tafenau 2023: 556). Blumele oli just laulutekstide tõlkimine oluline võimalus luua ja võtta kasutusele uusi sõnu ning uuenduslikke vorme (vt Pärismaa 2018).

Hiljem õppis Blume Berliini (1644) ja Tallinna (1645) gümnaasiumis ning aastatel 1648–1652 tudeeris Wittenbergi ja Leipzigi ülikoolis (Tafenau 2023: 556; Lill 1988: 7). Alates 1652. aastast töötas ta pastorina Hageris. Blume oli kaks korda abielus – teine abielu viis ta kokku lõunaeesti keeleala pastori ja kirjamehe Johannes Gutsloffi lesega, kelle kaudu sai Blume enda valdusse Gutsloffi tekste (Helk 1978: 198; Lill 1988: 97).

Blumelt on säilinud neli pikemat saksa- ja eestikeelse paralleeltekstiga kiriklikku teost: „Das Kleine Corpus Doctrinæ” („Väike õpetuskogu”, 1662), „Geistliche Wochen-Arbeit” („Pühaks tööädalaks”, 1666), „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude” („Röömsateks pidupäevadeks”, 1667a) ja „Geistliche Seelen Ergötzung” („Hingekosutuseks”, 1667b). Blume teosed sisaldavad põhiliselt Lutheri katekismuse küsimusi, palveid, tänuavaldusi Jumalale, vagasid mõtteid, 1666.–1667. aasta tekstid ka vaimulikke laule (Kolbuszewski 1982: 574). Tema teosed olid mõeldud noorematele ametivendadele („Das Kleine Corpus Doctrinæ”) või kohalikule rahvale („Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude”). Blume oli üks esimesi kirjamehi, kes nimetas oma teoste võimalike lugejate hulgas eestlasi (Lill 1988: 8; vt Blume 1667a eessõna).

Blume teosed „Geistliche Wochen-Arbeit”, „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude” ja „Geistliche Seelen Ergötzung” leiti 1979. aastal Poolast Wrocławi ülikooli raamatukogust (Kolbuszewski 1982: 572–573), enne seda teati nende kohta vaid mõnest Johann Friedrich von Recke ja Carl Eduard Napiersky leksikoni sissekandest (Helk 1978: 199). Praeguseks on Blume keelekasutust käsitletud nii üliõpilastöodes (vt Lepsalu 2012; Park 2014; Pärismaa 2016) kui ka grammatikauurimustes (vt Lill 1988; Penjam 2008; Tafenau 2011; Pärismaa 2018).

Peale eespool nimetatud nelja teose omistatakse Blumele 1651. aasta proovi-juhluse „In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm Matth: 20. v. 1” („Jeesuse nimel, aamen! *Septuagesima* pühapäev (70 päeva enne lihavõtteid), Matteuse 20:1 järgi”) autorsus (vt Saareste 1956; Pärismaa 2013; VAKK, Blume 1651) ning teda seostatakse Piibli tõlkimisega (vt Helk 1978; Tafenau 2011). Tema tõlkest on säilinud kolm vihikut Uue Testamendi epistleid, mille tõlge on dateeritud 1667. aastaga, kuid mis on eestindatud ilmselt varem (Tafenau 2011: 278–279).

Blumet peetakse oma aja üheks uuendusmeelsemaks autoriks (vt Lill 1988; Pärismaa 2024), kelle keelelised valikud lahknesid tolle aja põhjaeesti kirjakeele traditsioonist ja mõjukate autorite tekstide eeskujust. Lisaks tuletas ta rahvakeelsete sõnade kasutamise kõrval uusi sõnu (vt Park 2014). Blume ei tõlkinud enam saksa keele määravat artiklit (*der, die, das*) ning loobus *st*-lisest genitiivist (Lill 1988: 10, 94). Ta moodustas rohkelt nimi- ja omadussõnatuletisi, nagu *roomaja, ühendamine, kahesugune* (Park 2012: 36; Pärismaa 2016: 32–33).

2. Uurimismaterjal

Iseloomulike keelejoontena vaadeldakse artiklis eitust (täpsemalt eitussõnu *ep*, *ei*, *ewat*) ja tuleviku väljendamist (nt *sahwat palluma*), määrava artikli kasutamist (*se Innimenne*) ning kaassõnade ja käändevormide suhet kohatähenduse väljendamisel (*Teh peel – Têel*). Need iseloomulikud nähtused on osa laiemast uurimisest, mis peale Blume materjali käsitleb teisi VAKK-i ja EPAK-i korpustes sisalduvaid XVII sajandi olulisi põhjaeesti keelemälestisi (Georg Mülleri jutlused, Heinrich Stahli kirikuraamatud, Johann Hornungi piiblitõlge ehk Müncheni käsikiri 1694. aastast) ja XVIII sajandi esimese poole põhjaeesti kiriklikke tekste (1715. aasta põhjaeesti-keelne Uus Testament, Anton Thor Helle (1732) keelekäsiraamatu V osa „Colloquia Esthonica” ja 1739. aasta Piibli¹ keelematerjal). Põhiosa tollastest tekstidest olid vaimulikud, ilmalikke tekste leidis vähe, nt mõni ametivanne või aabits (Laanekask 2004: 20; Raag 2008: 34), mistõttu võeti uurimuse aluseks just kiriklikud tekstid.

Uurimismaterjal sisaldas Blume teoseid „Das Kleine Corpus Doctrinae” (1662), „Geistliche Wochen-Arbeit” (1666) ja „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude” (1667a), mis leiduvad Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuses (VAKK). Eitust ja tulevikuvorme puudutav materjal valiti kõikidest uuritud XVII–XVIII sajandi esimese poole tekstidest siinse käsitluse aluseks oleva laiema uurimuse jaoks juhuslikult, ning selleks et materjal oleks võrreldav, piirati selle hulka 600 eitustarindi ja 610 tulevikutarindiga.²

Saksa keele määrava artikli (*der*, *die*, *das*) tõlkimist uuriti Blume teoste eesti- ja saksakeelse rööpteksti kümnel leheküljel. Vaadeldi kõiki saksakeelses tekstis leiduvaid määrava artikli näiteid ning jälgiti, kui paljud neist on tõlgitud eesti keelde. Anne Lille (1988: 10) järgi oli Blume „täielikult loobunud saksa keele määrava artikli (*der*, *die*, *das*) tõlkimisest eesti keelde”. Seega sooviti kontrollida, kas Blume tekstides leidub määrava artikli tõlkimise näiteid, ja kui leidub, siis kuidas nende tõlkimise maht aja jooksul muutus.

Kaassõnade ja käändevormide kohta tehti esmane korpusuuring, millega selgitati välja, milliseid käändsõnu missugustes kohakäändevormides Blumel leidub, ning seejärel valiti uurimusse sobivad sõnad.

Kohatähenduse väljendamist kaassõnade ja käändevormidega vaadeldi 11 nimi-sõna põhjal: *meri*, *Jeruusalemm*, *siida*, *taevas*, *raamat*, *linn*, *kõrb*, *haud*, *mägi*, *tee* ja *maa*. Sõnade valikul lähtuti nii kohakäändevormi kui ka kaassõnafraasi olemasolust vastava kohatähenduse väljendamisel ja vormide või konstruktsioonide sagedusest.

¹ 1739. aasta Piibel oli tollase kirjakeele reformi käigus uuenenud kirjakeele tippsaavutus (Ross 2009: 557), mistõttu oli see valitud laiemas uurimuses viimaseks vaadeldavaks teoseks.

² Anton Thor Helle keeleõpetuse V osa dialoogides leidis tulevikutarindeid vaid kümme, kõik need võeti analüüsimaterjali hulka. Selle teose V osa maht on väiksem kui muudel tekstidel, nt VAKK-is on Uue Testamendi sõnade arv ligikaudu 15 korda suurem kui Helle keeleõpetuse V osas (vt Pärismaa 2019: 145). Samal ajal on see oluline teos, kuna Helle oli XVIII sajandi üks mõjukamaid autoreid, kes oma grammatikas eitas tulevikukategooria olemasolu eesti keele indikatiivis, märkides saksa keele eeskujul selle esinemist vaid konjunktiivis (nt „kui ma saan ennast walmistanud”, vt Helle 1732: 32). Seetõttu oli vajalik tulevikutarindite olemasolu kontrollida muu hulgas tema tekstist.

Uurimuse käigus ilmnnes, et kõik need tingimused ei ole alati täidetud: kohatähendust on tekstides väljendatud ebahühtlaselt või puudub vastavat kohatähendust väljendav kaassõna fraas või käändevorm. See ei võimaldanud vaadelda vastava sõna analüütiliste ja sünteetiliste tarindite suhet ning selle muutumist. Näiteks sõna *kirik* esines korpusetekstides kokku küll 486 korral, ent lähtekoha tähenduses oli see kasutusel ainult elatiivivormiga, kaassõna *seest* selleks ei kasutatud. Seetõttu jäi sõna *kirik* uuritavate sõnade hulgast välja. (Pärismaa 2020: 211–212) Uurimusse ei võetud ka sõnu, mille sagedus korpuses oli väga väike ja mis ei andnuks piisavalt võrdlusmaterjali kaassõna fraaside ja käändevormide suhte uurimiseks.

3. Christoph Blume teoste keelekasutus

3.1. Eituse väljendamine

XVII sajandi põhjaeesti kiriklikes tekstides väljendati eitust põhiliselt partikliga *ep* ning kasutati jaatusega sümmeetrilist eitust, lõunaeesti tekstides oli tollal valdav eitussõna *ei* (Pärismaa 2018: 563, 573; Kilgi 2012: 109, 117). Põhjaeestikeelsetes piiblitõlgetes esines partikkel *ei* alates kirjakeele reformi aegsest Pilistvere käsikirjast (1687)³ (Kilgi 2012: 117). XVIII sajandi esimese poole põhjaeesti tekstides oli valdav eitupartikkel *ei*, mille kasutus oli suurenenud 1%-lt XVII sajandil (kolm esinemiskorda 300-st) 43%-le XVIII sajandil (130 esinemiskorda 300-st). Eitupartikli *ep* kasutus oli vastavalt vähenenud 51%-lt (152 esinemiskorda 300-st) 12%-le (36 esinemiskorda 300-st) (Pärismaa 2018: 563).

Samas ilmnnes, et *ei*-eitust esines põhjaeesti vaimulikes teostes juba XVII sajandi keskpaigas ning selle võttis oma tekstides kasutusele just Blume. Blume-eelsete põhjaeesti autorite Georg Mülleri ega Heinrich Stahli teostes *ei*-eitust ei esinenud (Pärismaa 2018: 567).

Siinsesse uurimusse sattus juhuvalimiga kolm *ei*-eituse vormi Blume 1667. aasta teosest „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude” (vt Pärismaa 2018: 567), kuid VAKK-is esineb eitussõna *ei* Blume kolmes hilisemas teoses kokku 95 korral (vt näidet 1). Blume varasemas, 1662. aasta teoses „Das Kleine Corpus Doctrinæ” ei leidunud *ei*-eituse vormi. *Ep*-eitust esineb Blume teostes kokku 129 korral.⁴ Kuigi esmapilgul ei nähtu, et Blume oleks üht eitupartiklit teisele eelistanud, selgus lähemal vaatlusel, et Blume 1662. aasta tekstis oli *ep*-eituse osakaal 78% ja hilisemates teostes vaid 22%-l juhtudest. See on seletatav *ei*-eituse kinnistumisega tema hilisemates tekstides. Blume 1666.–1667. aasta tekstides oli *ei*-eituse kasutusjuhte 95, samal ajal kui *ep*-eituse esines vaid 28 korral.

³ S.o Pilistvere piiblikonverentsil 1687. aastal toimetatud Uue Testamendi käsikiri (vt lähemalt Tafenu 2007).

⁴ Arvestatud on kõiki korpuses olevaid *ep*-eituse vorme (nii lause- kui ka moodustajaeitust).

- (1) Sa Wöras / terre tullemist / **ei**⁵ pattuse Sa põlknut wist / mo Hedda sisse tullet Sa / kui pëen ma Sind sest tennama? (VAKK, Blume 1667a, 168)
 'Tere tulemast, võõras, patust sa ju ei põlanud, tuled minu hädasse, kuidas saan sind tänada?'

Eitussõna *ei* võis Blume võtta kasutusele kirikulaule tõlkides, kui tekkis vajadus sõnade paremaks häälduslikuks sobitamiseks: *ei* kõlab meloodilisemalt kui *ep* (Pärismaa 2018: 567). Partikliga *ei* moodustatud 95 eitusvormist 61 ehk 64% on kasutatud vaimulikes lauludes (nagu näites 1). Selle eituspartikli kasutust võis kaudselt mõjutada *ei* leviku laienemine eesti murretes, kus see eitussõna XVII sajandi lõpuks domineeris (Saareste 1940: 18). Lisaks *ei* kasutuselevõtule põhjaeesti tekstides tõusis Blume XVII sajandi põhjaeesti autorite hulgast esile eitusvormi *polle*⁶ kasutuselevõtuga oma 1666.–1667. aasta tekstides (näide 2). Valimisse sattus Blume teostest kaks vormiga *polle* moodustatud eituse näidet (Pärismaa 2018: 569), kokku on neid Blume teostes kaheksa.

- (2) Nühd Surmal **polle** Weggi teps / sest hend ep kartket mitte [---]. (VAKK, Blume 1667a, 100)
 'Nüüd surmal pole teps väge, seetõttu ärge kartke'

Nagu *ei* puhul, nii tundub ka eitusvormi *polle* kasutuselevõttu Blume teostes mõjutanuvat kirikulaulude tõlkimisel parema rütmi ja riimi otsimine – kaheksast näitest kuus pärinevad kirikulaulude tõlgetest. Gutsblaffi tekstide mõju eitusvormi *polle* juures ilmselt ei ole, sest tema ei kasutanud seda oma Vana ja Uue Testamendi tõlgetes. Blumele võis kirikulaulude tõlkimisel olla eeskujuks mõni varasem laulutõlge. Näiteks leidub vorm *polle* 1656. aasta lauluraamatus (näide 3), samuti Heinrich Gösekeni (1660: 46) grammatikas, mis näitab, et see eitusvorm oli põhjaeesti kirja-keeles tuntud ja võis sinna jõuda kirikulaulude kaudu (Pärismaa 2018: 569–570).

- (3) Ma sündsin kahs üx Laps / Sest ommast Rahwul iehnut / Ninck mitte hucka lehnut / Neil **polle** Hedda teps. (VKLAB: Laul 1056)
 'Ma sündisin lapsena, kes on oma rahvast jäänud ja pole hukka läinud, neil pole häda teps.'

3.2. Tulevikukonstruksioonide kasutus

Tuleviku väljendamiseks kasutati XVII sajandi põhjaeesti tekstides verbidega *saama*, *tahtma* ja *pidama* konstruksioone. Enamjaolt eelistati tulevikku edasi anda verbiga *saama* (Stahl 71%, Blume 59%), vähem kasutati selleks sõna *pidama* (Stahl 13%, Blume 18%) või *tahtma* (Stahl 16%, Blume 23%). Erand oli XVII sajandi algupoolel Georg Müller, kes järgis vanemat alamsaksapärase tava ning kasutas tuleviku

⁵ Siin ja edaspidi artikli autori esiletõst.

⁶ *Polle* 'pole' aluseks on eituspartikli *ep* ja verbi *olema* konnegatiivse vormi ühend (Erelt 2017: 182).

väljendamiseks ainult *pidama*- (54%) ja *tahtma*-konstruktsiooni (46%). XVII sajandi lõpu ja XVIII sajandi alguse teostes väljendati tulevikku verbiga *pidama* või *tahtma* (vastavalt 30–49% ja 28–42%), samuti lisandus sel ajal *võtma*-tulevik (6–40%). *Saama*-tuleviku osakaal oli XVII sajandi lõpu ja XVIII sajandi alguse põhjaeesti tekstides 6–24%. (Pärismaa 2019: 148–149)

Verbiga *saama* väljendatud tulevik moodustas Blume tekstide tulevikutarindite põhiosa (näide 4). Võrreldes tema eelkäija Stahli tekstidega oli aga Blume tekstides langenud *saama*-verbiga tulevikutarindite osakaal 12% võrra ning tõusnud *pidama*- ja *tahtma*-tuleviku osakaal (vastavalt 5% ja 7% võrra, vt Pärismaa 2019: 148). See võib viidata eesti keelekasutuse muutumise algfaasile, kui tulevikku hakati väljendada rahvapärasemas pruugis. Stahli mõju *saama*-verbiga tulevikutarindi kasutuses ei nähtu, pigem lähtus Blume tuleviku väljendamisel tollasest ülemsaksapärasest väljendustavast, mis võis talle kui ülemsaksa keelealalt pärit autorile loomulik tunduda (Pärismaa 2019: 149).

- (4) Sedda perrast **sahwat** Sind keik Pöhat **palluma** öikel Ajal / seperrast kus suhret Wêe-huppotusset tullewat / **sahwat** nemmat **mitte** nende pehle **puhtma**. Dafür **werden** dich alle Heiligen **bitten** zur rächten Zeit / darum wenn grohsse Wasser-Fluhten koñen / **werden** si **nicht** an diselbigen **gelangen** (VAKK, Blume 1666, 50)

’Seetõttu paluvad kõik pühakud sind õigel ajal, et kui tulevad suured veeuputus-
sed, ei puuduta nad neid.’

Pidama- ja *tahtma*-tuleviku tarindite osakaal (vastavalt 18% ja 23%) Blume teostes on seletatav *saama*-futuurumi eelistamisega. Samal ajal võib Blume tekstide *pidama*- ja *tahtma*-futuurumi osakaalu vähene erinevus Stahli teostest (Blume tekstides on neid vastavalt 5% ja 7% rohkem) osutada tulevikukonstruktsioonide kasutuse ühtlustumisele ja näidata, et kuigi *tahtma*- ja *pidama*-futuurumi osakaal kasvas 1690. aastatel põhjaeesti kiriklikes teostes, algas kasutusmuutus vähehaaval sajandi keskpaigas. Blume tekstides ei ilmnunud veel *võtma*-tuleviku näiteid. (Pärismaa 2019: 153, 155, 158)

3.3. Saksa määrava artikli (*der, die, das*) tõlkimine

Määrava artikli tõlkimine eesti keelde oli XVII sajandi tekstides tavaline ning seejuures võeti eeskujuna saksa keelest, mis oli enamiku kirjakeele arendajate emakeel (Metslang 2017: 284, 286). Lähtuda võidi ka tollaste mõjukate kirjameeste, näiteks Stahli keelekasutusest, sest tema teosed olid XVII sajandil keelenormi staatuses (Viht, Habicht 2022: 1032).

Samal ajal leidis autoreid, kes tõlkisid määravat artiklit teisiti, kui oli tollal tavaks. Üks selline kirjamees oligi Blume (vt Lill 1988; vrd siinseid näiteid 5 ja 6). Ta ütles juba oma esimeses mahukamas teoses „Das Kleine Corpus Doctrinæ”, et eestlastel puudub määrav artikkel (1662: B8v, viidatud Eesti keelemõte 2023: 116 kaudu). Seda tähelepanekut kinnitasid siinkirjutaja praegused uurimistulemused. Teose „Das

Kleine Corpus Doctrinæ” juhuslikult valitud kümnel leheküljel esines määrav artikkel saksakeelses tekstis 149 korda, kuid Blume oli tõlkinud selle eesti keelde vaid 14 korral. Blume järgmise teose „Geistliche Wochen-Arbeit” kümne juhusliku lehekülje vaatlus näitas sama tendentsi: saksakeelse teksti 35 määravast artiklist oli eesti keelde tõlgitud vaid üks. (Pärismaa 2016: 59) Ka teose „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude” kümne juhusliku lehekülje uurimine kinnitas, et Blume eelistas jätta määrava artikli tõlkimata: saksakeelse rööpteksti 60 määravast artiklist esines eesti keeles vaid üks.

Näidetes 5 ja 6 on katkend Pauluse kirjast galaatlastele (Gl 2:16). Neist on näha, et kui Stahl on tõlkinud saksa keele eeskujul sõnad *inimene* ja *usk* eesti keelde koos määrava artikliga *see*, siis Blume on sama tekstikoha juures jätnud määrava artikli lisamata. Sõnale *käsurengu/-töö* (*Kescko Tegko*, *Kesko Tõh*), millele eelneb prepositioon *läbi*, ei ole aga kumbki lisanud eestikeelses tekstis määravat artiklit *see*.

- (5) Sest eth meije tehdamme / eth **se Jnnimenne** lebbi Kescko Tegko mitte öigkex sahþ / erranis lebbi **se Vscko** Jesusse Christusse sisse [---]. Dann weil wir wissen / daß Gal. 2. 16. **der Mensch** durch des Gesetzes Werck nicht gerecht wird / sondern durch **den Glauben** an Jesum Christ (VAKK, Stahl 1649, 724)
'aga teades, et inimene ei saa õigeks Seaduse tegude kaudu, vaid ainult usu läbi Kristusesse Jeesusesse' (Gl 2:16)
- (6) Et meije tehme / et **Jnnimenne** lebbi Kesko Tõh mitte öikex sahþ / erranis **Usko** lebbi JEsusse CHristusse sisse [---]. Weil wir wissen / das **der Mensch** durch des Gesetzes Werk nicht gerecht wird / sondern durch **den Glauben** an JEsu Christ... (VAKK, Blume 1662, 47)

Seega järgis Blume määrava artikli kasutuses oma arusaamu tollase rahvakeele kohta, mitte väljakujunenud kirjakeele tava ega mõjukate eelkäijate eeskujul.

3.4. Analüütiliste ja sünteetiliste kohatarindite suhe

Eesti keeles kaassõnafraside kasutamist käändevormide asemel on nimetatud saksa-päraste nähtuste hulgas XX sajandi algupoolest alates (vt Aavik 1936; Ziegelmann, Winkler 2006) ning on soovitatud kasutada nende asemel vastavaid käändevorme (Aavik 1936: 92). Kaassõnad esinesid loenditena juba XVII sajandi keeleõpetustes (nt Stahl 1637; Göseken 1660; Hornung 1693), kuid tollased autorid ei pidanud neid võõrapäraseks.

XVII sajandi põhjaeesti tekstides eelistati kohatähendust väljendada analüütiliste tarindite ehk kaassõnafrasidega, mille osakaal tollastes teostes oli 65–79%, sünteetilisi kohatarindeid ehk käändevorme esines XVII sajandi põhjaeesti teostes 21–35%-l juhtudest. Järsem muutus kohatähenduse väljendamisel toimus XVII sajandi lõpu-kümnendil Müncheni käsikirjast alates, kus sünteetilised konstruktsioonid (80%) hakkasid domineerima analüütiliste (20%) üle. (Pärismaa 2020: 213)

Kohatähenduse väljendamisel kaldus Blume sarnaselt oma kaasaegsetega eelistama analüütilisi konstruktsioone, mille osakaal oli siinse uurimuse materjalis 71%, sünteetilistel kohatarinditel vastavalt 29%. Samas ilmnes materjali fraasiti

analüüsides, et sõna *tee* puhul (vt näidet 7) kasutas Blume ligikaudu kaks korda rohkem sünteetilisi kohatarindeid kui Stahl ja Müller. Oluline roll nende kohatarindite kasutuselevõttus tundub olevat olnud laulude tõlkimisel, mis mõjutas Blumet uusi ja kompaktsemaid riimuvaid väljendusvahendeid otsima. (Pärismaa 2020: 213, 222–223) Sama tendents ilmnes eituse väljendamisel (vt osa 3.1).

- (7) Se sahtap mind kül öikel **Tēel** / so jalla kommisep ei wēel / et lohta aggas Temma pehl / ke hoiap sind ei maggap sehl . (VAKK, Blume 1666, 94)
 'See saadab mind küll õigel teel, su jalg ei komista veel, looda aga tema peale, kes hoiab sind, ei maga seal.'

Kokkuvõte

Artiklis vaadeldi XVII sajandi keskpaiga põhjaeesti vaimuliku autori ja tõlkija Christoph Blume teoste keelekasutust eri morfosüntaktiliste nähtuste, nagu eituse ja tulevikuvormide väljendamise, määrava artikli tõlkimise ning analüütiliste ja sünteetiliste kohatarindite suhte kaudu. Vaadeldi ka, kuidas lähtus Blume toleks ajaks välja kujunenud kirjakeele tavast ja mõjukate kirjameeste tekstide keelekasutuse eeskujust.

Üksikisiku keelekasutuse muutused ei pruugi olla keelelooliselt nii silmapaistvad kui mitme autori ühiseid keeleseisukohti hõlmavad ja laia kõlapinda saavutanud muutused. Üksikisiku otsused on aga tähtsad seetõttu, et need täpsustavad keelemuutuse algusaega. Samuti annavad need üksikasjaliku pildi vastava keelenähtuse varieerumisest ja arengust, kuna võimaldavad selgemini märgata eri autorite tekstide vahelisi erinevusi.

Senised kirjakeelt käsitlevad uurimused (nt Ross 2009; Viht, Habicht 2022) on põhjaeesti kirjakeele reformi algusajaks pidanud XVII sajandi kaht viimast kümnendit, kui seoses Piibli tõlkimisega arutleti senisest laiemalt keele üle (Ross 2009: 556). Siinne uurimus Blume tekstide eituse, tuleviku väljendamise, määrava artikli ning analüütiliste ja sünteetiliste kohatarindite suhte kohta näitas, et keelemuutused algasid juba 1660. aastate põhjaeesti kiriklikes tekstides.

Blume tekstide keelekasutuses oli märgata nii väljapaistvaid kui ka mõõdukaid muutusi, mis lahkesid tema eelkäija Heinrich Stahli tekstide keelekasutusest. Artiklist ilmnes, et kuigi Blume tekstides leidis tollasele ajastule omaseid jooni (näiteks *ep*-eitus ja *saama*-tulevik), esines neis ka uuenduslikke keelenähtusi: *ei*-eitus ja eitusvorm *pole*, saksa keele määrava artikli tõlkimata jätmine, mida eelnevad autorid, nagu Stahl, ei olnud oma tekstides kasutusele võtnud või samamoodi tarvitanud. Mitmed uuenduslikud ja tollasele põhjaeesti kirjakeelele võõrad vormid võttis Blume ilmselt kasutusele selleks, et leida kirikulaulude tõlkimisel riimiliselt ja rütmiliselt sobivaid vorme, või tulenevalt oma tähelepanekutest kohaliku rahva keelepruugi kohta.

Oluline on niisiis keelekasutuse muutusi jälgida nii ajajärgu tekstide üldvaates, mille kaudu avalduvad põhitendentsid, kui ka üksikisiku tasandil ja iseloomulike keelenähtuste kaupa, mis aitab selgitada muutuste algusaega ja ulatust.

VEEBIVARAD

EPAK = Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants. Koost Kristiina Ross, Ahti Lohk, Eik Hermann, Inge Käsi, Maeve Leivo, Anu Pedaja-Ansen, Heiki Reila, Johanna Ross, Annika Viht. <https://www.eki.ee/piibel>

VAKK = Vana kirjakeele korpus. Taru Ülikool. <https://vakk.ut.ee/>

VKLAB = Vanade kirikulaulude andmebaas. Koost Kristiina Ross, Heiki Reila, Ahti Lohk. <http://www.eki.ee/kirikulaulud>

KIRJANDUS

Aavik, Johannes 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.

Blume, Christoph 1662. Das Kleine Corpus Doctrinae. Reval: A. Simon.

Blume, Christoph 1666. Geistliche Wochen-Arbeit. Leipzig: Samuel Spörel.

Blume, Christoph 1667a. Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude. Leipzig: Samuel Spörel.

Blume, Christoph 1667b. Geistliche Seelen-Ergötzung. Leipzig: Samuel Spörel.

Eesti keelemõte 2023 = See kuningas sest auvust, pörgukonn ja armutaim. Eesti keelemõte 1632–1732. Koost Kai Tafenau, Kristiina Ross, Aivar Põldvee. Tallinn: EKSA.

Erelt, Mati 2017. Õeldis. – Eesti keele süntaks. Toim M. Erelt, Helle Metslang. (Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 93–239.

Göseken, Heinrich 1660. Manuctio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Öhstnischen Sprache / Bestehend nicht alleine in etlichen præceptis und observationibus, Sondern auch In Verdolmetschung vieler Teutschen Wörter. Reval: A. Simon.

Habicht, Külli 2001. Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Helk, Vello 1978. Lisaandmeid Christoph Blume (1625–69) tõlgete kohta. – Tulimuld, nr 4, lk 198–202.

Helle, Anton Thor 1732. Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache. Halle: Stephan Orban. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:100071>

Hornung, Johann 1693. Grammatica Esthonica, brevi, Perspicuâ tamen methodo ad Dialectum Revaliensem. Riga: J. G. Wilcken. <http://hdl.handle.net/10062/9996>

Hornung, Johann 1694 = Münchени käsikiri. [J. Hornungi Uue Testamendi tõlge.] https://arhiiv.eki.ee/piibel/index.php?tekst=tutv_mynch

Kilgi, Annika 2012. Eitusvormid 17.–18. sajandi eesti piibliversionides. – Philologia Estonica Tallinnensis, kd 14, lk 106–137.

Kolbuszewski, Stanisław Franciszek 1982. Christoph Blume senitundmatud varatrükised. Tlk Tõnu Karma. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 572–575.

Laanekask, Heli 2004. Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 14.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lepsalu, Liina 2012. Christoph Blume käändesüsteemi kirjeldus. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.

- Lill, Anne 1988.** Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 7–17; nr 2, lk 90–102.
- Metslang, Helle 2017.** Can a language be forced? The case of Estonian. – Aspects of Grammaticalization: (Inter)Subjectification and Directionality. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 305.) Toim Daniël Van Olmen, Hubert Cuyckens, Lobke Ghesquière. Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, lk 281–309. <https://doi.org/10.1515/9783110492347-011>
- Park, Külli 2012.** Christoph Blume nimisõna- ja omadussõnatuletised. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Park, Külli 2014.** Christoph Blume substantiivi- ja adjektiivimoodustus. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut. <http://hdl.handle.net/10062/43716>
- Penjam, Pille 2008.** Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruksioonid. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuens 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Piiblikonverentsid 2003** = Piiblikonverentsid ja keelevaidlused. Põhjaeestikeelse Piibli tõlkimise ajaloost (1686–1690). Allikapublikatsioon. Bibelkonferenzen und Sprachstreitigkeiten. Quellen zur Geschichte der Übersetzung der Bibel ins Revalstnische (1686–1690). (Ex fontibus Archivi Historici Estoniae 1.) Koost Leino Pahtma, Kai Tafenau. Toim Jürgen Beyer. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Pärismaa, Liina 2013.** Christoph Blumele omistatava proovijutluse autorsusest keelekasutuse põhjal. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, eesti keele osakond. <http://hdl.handle.net/10062/31572>
- Pärismaa, Liina 2016.** Christoph Blume keelekasutuse eripärast. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/51754>
- Pärismaa, Liina 2018.** Eituse väljendamise vormivalikutest XVII–XVIII sajandi põhjaeesti tekstides. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 560–578. <https://doi.org/10.54013/kk728a3>
- Pärismaa, Liina 2019.** Analüütilised tulevikutarindid 17.–18. sajandi põhjaeesti kirjakeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 64 (2018). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 141–167. <https://dx.doi.org/10.3176/esa64.05>
- Pärismaa, Liina 2020.** Analüütiliste ja sünteetiliste kohatarindite vahet 17.–18. sajandi põhjaeesti kirjakeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 65 (2019). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 206–230. <https://doi.org/10.3176/esa65.09>
- Pärismaa, Liina 2024.** Christoph Blume kui keeleuuendaja 17. sajandist. – Keelde. Keelel. Keelest. Pühendusteos Külli Habichtile 60. sünnipäevaks. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 84.) Koost ja toim Külli Prillop, Annika Viht. Tallinn: EKSA, lk 494–500.
- Raag, Raimo 2008.** Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.
- Ross, Kristiina 2009.** Eesti keel Henrikust Anton Thor Helleni. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 553–558.
- Ross, Kristiina 2022.** Eesti keele varauusaegne mänguruum. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 716–731. <https://doi.org/10.54013/kk776a5>
- Ross, Kristiina 2023.** Sissejuhatavad märkused 17. sajandi kirjakeele kohta. – See kuningas sest auvust, põrgukonn ja armutaim. Eesti keelemõte 1632–1732. Koost Kai Tafenau, K. Ross, Aivar Põldvee. Tallinn: EKSA, lk 445–450.
- Saareste, Andrus 1940.** Eesti keel Roots-Poola ajal. (Eesti Keele Arhiivi toimetised 18.) Tartu: Eesti ja Sugukeelte Arhiiv. <https://www.etera.ee/zoom/11192/view>

- Saareste, Andrus 1956.** Christoph Blume keelest. – Virittäjä, nr 3, lk 275–292.
- Stahl, Heinrich 1637.** Hand- und Hauszbuch des Für die Pfarherren und Hauszväter Esthnischen Fürstenthumbs / Ander Theil / Darinnen das Gesangbuch / Zusampt den Collecten und Prefationen. Reval: C. Reusner.
- Stahl, Heinrich 1649.** Leyen Spiegels / Darinnen kürztlich gezeiget wird / wie ein einfältiger Christ Die Fest- und Sontägliche Evangelia in reiner Lehr und heiligem Leben Jhm zu nütze machen kan / Sommer Theil. Reval: H. Westphal.
- Ziegelmann, Katja; Winkler, Eberhard 2006.** Zum Einfluß des Deutschen auf das Estnische. – Deutsch am Rande Europas. (Humaniora. Germanistica 1.) Toim Anne Arold, Dieter Cherubim, Dagmar Neuendorff, Henrik Nikula. Tartu: Tartu University Press, lk 43–70.
- Tafenau, Kai 2007.** Pilistvere käsikirjades ja nende seosest Heinrich Göseken vanema käsikirjaga. – Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705. Luuka evangeelium. Apostlite teod. Koost Kristiina Ross, toim Heiki Reila, K. Ross, K. Tafenau. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 551–555.
- Tafenau, Kai 2011.** Et tõlkida piiblit eesti ja läti keelde... – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 1, lk 41–59.
- Tafenau, Kai 2023.** Christoph Blume (1625–1669). – See kuningas sest auvust, põrgukonn ja armutaim. Eesti keelemõte 1632–1732. Koost K. Tafenau, Kristiina Ross, Aivar Põldvee. Tallinn: EKSA, lk 556–557.
- Tering, Arvo 1988.** Uut Christoph Blume õpingute kohta. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 106–107.
- Viht, Annika; Habicht, Külli 2022.** Baltisaksa pastorid eesti keele korralduses. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 1031–1049. <https://doi.org/10.54013/kk779a4>

Liina Pärismaa (sünd 1988), MA, Tartu Ülikool, eesti ja soome-ugri keeleteaduse doktorant (Jakobi 2, 51005 Tartu), liina.parismaa@ut.ee

Christoph Blume as a language innovator in the second half of the 17th century

Keywords: historical sociolinguistics, Old Literary Estonian, morphosyntax, language development

This article provides an insight into the language usage in the mid-17th century ecclesiastical texts by the Northern Estonian author Christoph Blume: *Das Kleine Corpus Doctrinae* (1662), *Geistliche Wochen-Arbeit* (1666), and *Geistliche Hohe Fast-Tahgs Freude* (1667). The focus is on various morphosyntactic phenomena, such as the expression of negation and future tense, the translation of the definite article, and the relationship between analytical and synthetic locative constructions. The article also explores the extent to which Blume followed in his works the example of authoritative writers or the established norms of the written language of his time.

While changes at the individual level of language usage may not be as prominent in linguistic history as broader trends encompassing the shared linguistic attitudes

of multiple authors, they help to pinpoint the beginnings of linguistic shifts and offer a more detailed view of the variation and development of linguistic features by highlighting differences between authors' texts. This study reveals that, on an individual level, the changes had begun to emerge in Christoph Blume's ecclesiastical texts in the mid-17th century, although the changes became more widespread only in the final decades of the century.

The language usage in Blume's ecclesiastical texts reflect some characteristics typical of his time (e.g., *ep*-negation or the *saama*-future). However, his works also introduced several innovative linguistic features that his predecessors, such as Heinrich Stahl, had not yet adopted in their texts or had used differently. These include *ei*-negation, the negative form *pole*, as well as the omission of the translation for the German definite article. Blume likely adopted many of these innovative forms, which were atypical for contemporary Northern Estonian literary language, either to achieve suitable rhyming and rhythmic forms for his translations of ecclesiastical songs or as a result of his observations of the local population's language usage.

Liina Pärismaa (b. 1988), MA, University of Tartu, doctoral student in Estonian and Finno-Ugric Linguistics (Jakobi 2, 51005 Tartu), liina.parismaa@ut.ee